

Jarosław Pałka, Jerzy Poksiński, *Michał Żymierski 1890–1989*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2015, ss. 384 + 16 s. wkł. zdj. Seria „Monografie”, t. 106.

Badania biograficzne w wypadku historii Polski po 1944/1945 r. wciąż nie rozwijają się na pełną skalę, a wiele postaci czeka na naukowe biografie¹. Widoczne jest to również w wypadku biografistyki wojskowej – spośród ministrów obrony narodowej Polski Ludowej najwięcej napisano o gen. Wojciechu Jaruzelskim (choć głównie z racji jego kariery politycznej i zajmowania ważnych stanowisk); swojej biografii nie posiada marsz. Marian Spychalski ani gen. Florian Siwicki, zaś w wypadku marsz. Konstantego Rokossowskiego dysponujemy ciekawą, aczkolwiek bardzo słabą w partiach dotyczących powojennej Polski biografią autorstwa Borysa Sokołowa. W wypadku innych oficerów badania te są jeszcze mniej obfite².

Pojawienie się w 2015 r. na rynku wydawniczym naukowej biografii marsz. Michała Żymierskiego autorstwa Jerzego Poksińskiego i Jarosława Pałki można więc uznać za ważne wydarzenie w kategorii badań biograficznych i nad wojskiem w Polsce Ludowej. Do tej pory dysponowaliśmy dla pierwszego z marszałków Polski mianowanego w Polsce Ludowej jedynie propagandową twórczością z okresu PRL oraz pewnymi szkicami publikowanymi po 1989 r. Jednocześnie zaś wątki odnoszące się do Żymierskiego coraz częściej pojawiały się w różnych badaniach dziejów powojennych, zwłaszcza te związane ze sprawowaniem przez niego funkcji ministra oraz śledztwem politycznym toczącym się przeciwko niemu w czasach stalinowskich³. A przecież życie generała „Roli” trwało prawie sto lat i obfitowało w liczne zwroty, momenty triumfu i upadku, chwały i zdrady. Zadanie było więc kuszące, jednocześnie zaś z racji licznych problemów badawczych – skomplikowane.

Kim są autorzy recenzowanej monografii? Prof. Jerzy Poksiński, oficer Ludowego Wojska Polskiego i od lat 80. historyk związany z wojskowym środowiskiem naukowym zaliczany jest do grona najważniejszych badaczy dziejów powojennych aktywnych w latach 90. Jego najbardziej znaną pracą jest monografia pt. *TUN (Tatar, Utnik, Nowicki). Represje wobec oficerów Wojska Polskiego w latach 1949–1956* (Warszawa 1992), do dzisiaj będąca podstawowym opracowaniem dotyczącym tzw. spisku w wojsku z lat 40. i 50. XX w. Tematykę tę Autor rozwijał zresztą w publikacjach *Victis Honos. Spisek w wojsku* (Warszawa 1994) oraz *My sędziowie nie od Boga. Z dziejów sądownictwa wojskowego PRL. Materiały i dokumenty* (Warszawa 1996). Warto wspomnieć również współredagowaną przez profesora edycję źródłową *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956*, wydaną wraz z Aleksandrem Kochańskim i Krzysztofem Persakiem w serii ISP PAN „Dokumenty do Dziejów PRL” (Warszawa 2003, opublikowane już po śmierci Jerzego Poksińskiego). Wstęp do tej publikacji, przedstawiający politykę władz komunistycznych wobec armii w pierwszym dwunastolecu Polski Ludowej, do dziś wydaje się podstawowym opracowaniem tego ważnego zagadnienia. Karierę naukową Jerzego Poksińskiego przerwała nagła śmierć w czerwcu 2000 r. Wśród projektów, nad którymi pracował najważniejsza była biografia Michała Żymierskiego, w momencie śmierci historyka już częściowo napisana.

¹ Por. J. Eisler, *Siedmiu „wspaniałych”. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014, s. 9–10.

² L. Kowalski, *Generał ze skazą. Biografia wojskowa gen. armii Wojciecha Jaruzelskiego*, Warszawa 2001; B. Sokołow, *Rokossowski*, Poznań 2014. Warto wymienić też pracę poświęconą Zygmuntowi Berlingowi (S. Jaczyński, *Zygmunt Berling: między sławą a potępieniem*, Warszawa 1993), a także słownik biograficzny przedstawiający sylwetki generacji Polski Ludowej (*Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*, red. J. Królikowski, t. 1–3, Toruń 2010).

³ Wśród ostatnich publikacji na uwagę zasługuje książka R. Spałka, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Poznań–Warszawa 2014 (nt. sprawy Żymierskiego zob. *ibidem*, s. 521 i nn.).

Kontynuację projektu podjął dr Jarosław Pałka, uczeń Jerzego Poksińskiego i uczestnik jego seminarium w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, dotychczas m.in. autor biografii gen. Stefana Mossora, współautor pracy o żołnierzach gen. Stanisława Maczka pisanej w perspektywie historii mówionej oraz redaktor tomów poświęconych Warszawie międzywojennej i okupacyjnej w pamięci jej mieszkańców. Historyk ten wykorzystał materiały z Kolekcji Jerzego Poksińskiego zgromadzone w Archiwum Ośrodka KARTA, w tym przede wszystkim rękopisy pewnej części biografii Żymierskiego oraz notatki i szkice do reszty.

W efekcie powstała monografia, w której autorem części rozdziałów (od walki o granice II RP aż po proces i uwięzienie Żymierskiego, a częściowo również jego przedwojennej emigracji) jest Jerzy Poksiński, resztę zaś na podstawie zgromadzonych przez zmarłego historyka materiałów oraz własnych badań napisał Jarosław Pałka. Warto zresztą zaznaczyć, że w tekście nie da się wyraźnie odróżnić fragmentów pisanych przez poszczególnych autorów – całość została zredagowana i dopasowana do siebie w bardzo dobry sposób.

Praca oparta jest na solidnej podstawie źródłowej, szczególnie archiwalnej. Część dokumentów i materiałów pochodzi ze wspomnianej już Kolekcji Jerzego Poksińskiego, w której zmarły w 2000 r. historyk od lat 80. gromadził materiały do swoich badań nad dziejami LWP, w tym do biografii Michała Żymierskiego. Część z tych materiałów obecnie dostępnych jest również w innych zasobach, np. Instytutu Pamięci Narodowej. Ważną część bazy archiwalnej stanowią oczywiście dokumenty z Centralnego Archiwum Wojskowego oraz ciekawego, choć słabo obecnie znanego zbioru materiałów i dokumentów Wojskowego Instytutu Historycznego, a także Archiwum Ministerstwa Obrony Narodowej (akta Wojskowej Służby Sprawiedliwości) oraz podstawowych w badaniach dla okresu powojennego materiałów z Archiwum Akt Nowych i Archiwum IPN. Autorzy skorzystali także z kilku mniejszych archiwów, jak również placówek zagranicznych – zarówno Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie, jak i Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego oraz Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historii Społeczno-Politycznej i francuskiego Service Historique de l'Armée de Terre. Innymi fundamentami pracy są edycje źródłowe (dotyczące zarówno okresu przed-, jak i powojennego), kweryndy prasowe (bardzo dobrze wykorzystane w odpowiednich miejscach pracy) oraz liczne publikacje wspomnieniowe (ponad 60 pozycji).

Praca ma klasyczną dla biografii konstrukcję chronologiczną: od narodzin bohatera do jego śmierci. W obrębie kilku rozdziałów (o służbie w Administracji Armii, o okupacji niemieckiej i o powojennej armii) wprowadzono częściowy układ problemowy, przedstawiający niektóre zagadnienia z odsunięciem głównego porządku chronologicznego – tak jest choćby w przypadku opisów kontaktów Żymierskiego z różnymi środowiskami w pierwszych latach II wojny światowej. W związku z bogatym wykorzystaniem materiałów śledczo-procesowych z lat 20. i 50. XX w. Autorzy zastosowali tu także ciekawy narracyjnie zabieg przeniesienia się do śledztwa jako momentu pojawienia się określonej relacji o wydarzeniach wcześniejszych. Tak było m.in. w wypadku sprawy szpiegostwa na rzecz radzieckich służb specjalnych, którą poznajemy przez punkt wyjścia, jakim było pojawienie się tego wątku w śledztwie prowadzonym od 1953 r. przez komunistyczny aparat represji. Warto zresztą dodać, że jest to jeden z ciekawszych momentów biografii w sensie „fabularnym”, zważywszy na zaskoczenie śledczych, którzy chcieli raczej udowodnić Żymierskiemu szpiegostwo na rzecz Francji.

Biografia Michała Żymierskiego w optyce Jerzego Poksińskiego i Jarosława Pałki zdaje się mieć kilka etapów. Pierwszy z nich jest najbardziej chwalebny i dotyczy patriotycznej działalności Michała Łyżwińskiego (bo tak brzmiało prawdziwe nazwisko przyszłego Marszałka Polski), jego służby w Polskich Drużynach Strzeleckich, Legionach Polskich, Polskim Korpusie Posiłkowym, 2 Korpusie Polskim oraz Wojsku Polskim. Tutaj bohater książki jawi się jako postać mająca wręcz klasyczne cechy bohatera walki o niepodległość – zasłużony działacz i oficer, ciężko ranny w bitwie pod Laskami w 1915 r. i cudem odratowany przez lekarzy wojskowych w Wiedniu, potem dowódca pułku w I Brygadzie, ważny członek dowództwa Legionów i bliski współpracownik Józefa Piłsudskiego.

Tego obrazu nie niweczy nawet rozejście się Żymierskiego z Komendantem widoczne od 1916 r. i ostre starcie szczególnie rok później, w czasie tzw. kryzysu przysięgowego. Żymierski pozostaje wierny państwom centralnym i przechodzi do otoczenia gen. Józefa Hallera, któremu towarzyszy w II Brygadzie (odgrywa ważną rolę w przebiegu pod Rarańczą), w II Korpusie oraz w jednostkach formowanych w Rosji. Jednocześnie zaś od 1919 r. znowu jest w Polsce i cieszy się zaufaniem naczelnego dowódcy Wojsk Polskich, w wojnie z bolszewikami dowodzi 2. Dywizją Piechoty Legionów, na tym stanowisku też otrzymuje z rąk Piłsudskiego Order Virtuti Militari (Autorzy przekonująco obalają nieprzychylnie Żymierskiemu relacje podważające jego zasługi w tej kampanii).

Ciekawym wątkiem dobrze widocznym w tych fragmentach książki są liczne kontrowersje, jakie od 1916 r. wzbudza jej bohater – zarówno jeśli chodzi o politykowanie (w PKP i w jednostkach znajdujących się w Rosji), bolesne wpadki na froncie, konflikty wokół pomocy dla I powstania śląskiego (Żymierski był przedstawicielem Warszawy odpowiedzialnym za kontakty z powstańcami) czy spór z gen. Józefem Dowbór-Muśnickim o fałszywy rozkaz z 1918 r. zarzucający temu drugiemu tchórzostwo. Pokazuje to, że Michał Żymierski w pewien sposób przyciągał konflikty i spory. Jednocześnie zaś Autorzy dobrze wskazują bardzo istotny problem źródłowy – wiele relacji o omawianej postaci pochodzi z okresu po 1927 r. i skazaniu Żymierskiego za nieprawidłowości w sprawie zakupu masek przeciwgazowych. Gdy dodać jeszcze późniejsze świadectwa uwzględniające jego przyłączenie się do komunistów, widać bardzo dobrze, że wiele relacji mogło być skazonych ocenami *post factum*. Autorzy kilkakrotnie sygnalizują tę tendencję.

Drugi okres życia Michała Żymierskiego to czas jego służby jako zastępcy szefa Administracji Armii i związaną z tym aferą wokół zakupu masek przeciwgazowych dla armii. Żymierski, bohater walki o niepodległość, staje się człowiekiem łasym na luksusy i pieniądze oraz uwikłanym w niejasne związki z biznesem, które w efekcie przynoszą państwu polskiemu straty. Jerzy Poksiński (bo ta część pracy oparta jest na jego rękopisach) trafnie wskazuje, że postępowanie przeciw Żymierskiemu miało swój kontekst polityczny, związany ze sprawą jego udziału w walkach w maju 1926 r. po stronie rządowej oraz chęcią przygotowania przez piłsudczyków dużego procesu w ramach „sanacji” życia publicznego (przypomina przy okazji uczciwie, że wspomniana „sanacja” była raczej deklaracją, a nie realnym działaniem na znaczną skalę). Jednocześnie zaś wyraźnie widać, że sprawa zaczęła się już toczyć przed majem i bez zmiany ekipy rządzącej również mogłaby skończyć się na sali sądowej. Autorzy opisują dokładnie proces, związane z nim kontrowersje, pobyt zdegradowanego generała w więzieniu oraz całą sprawę współpracy z radzieckim wywiadem. Została ona, zważywszy na ograniczoną podstawę źródłową i brak dostępu do materiałów znajdujących się w Rosji, przedstawiona rzetelnie i możliwie dogłębnie, z ciekawym pokazaniem szerszego kontekstu werbunku, czyli zestawienia z przypadkiem Kima Philby’ego i zwrócenie uwagi na mechanizm sugerowania, że werbowany najbardziej przyda się partii nie jako szeregowy członek, a właśnie jako agent.

Trzeci etap życia Michała Żymierskiego to czas, gdy staje się „Generałem Rolą” – okres okupacji hitlerowskiej, w którym po różnych próbach zaczepienia się organizacyjnego oraz kontaktów z Niemcami na polecenie wywiadu radzieckiego włącza się do pracy w Gwardii Ludowej, później zaś zostaje dowódcą Armii Ludowej. Bardzo ciekawym wnioskiem płynącym z biografii jest pokazanie, że jego wpływ na komunistyczną partyzantkę był ograniczony do ogólnego kierowania, przygotowywania regulaminów itp., zaś faktycznymi dowódcami w terenie byli szefowie okręgów i zgrupowań. Podobnie jest zresztą w wypadku dowodzenia Ludowym Wojskiem Polskim po 1944 r. – Żymierski to Naczelnny Wódz, który jest *de facto* ministrem obrony narodowej, to on organizuje i rozbudowuje armię, jednostki frontowe znajdują się zaś pod komendą marszałków radzieckich w różnych zgrupowaniach. Pozycja Marszałka Polski, awansowanego ciągle głównie ze względów politycznych, zmieniała się w różnych okresach, nie był on jednak nigdy autentycznym rozgrywającym, wciąż uzależniony od swoich zastępców z wierzuszki PPR, takich jak Aleksander Zawadzki, Marian Spychalski czy Edward Ochab (kapitałny jest fragment na s. 285 prezentujący sytuację w 1949 r., gdy minister obrony narodowej jest wdzięczny wiceministrowi Ochabowi za to, że to dzięki niemu

propozycje Żymierskiego zostały zaakceptowane). Zresztą, dokonane w rozdziale XI szerokie zarysowanie sytuacji w armii, jej udziału w walce z podziemiem, stosunków z KC PPR, polityki kadrowej czy kompetencji i wpływów Żymierskiego i Spychalskiego stanowi bardzo trafną i ciekawą wykładnię historii Ludowego Wojska Polskiego w drugiej połowie lat 40. Szkoda, że podobnego szerokiego planu nie wykorzystano do opisanego przedwojennego Wojska Polskiego w okresie, gdy Żymierski pracował w Administracji Armii, będąc dość istotną postacią w kierownictwie WP.

Warto zresztą dodać, że przy ograniczonych kompetencjach Michał Żymierski korzystał ze swojej funkcji do budowania zarówno własnego prestiżu, jak i wygodnego życia. Załamaniem tej kariery jest odwołanie Marszałka z funkcji ministerialnej i jego późniejsze aresztowanie w związku z tzw. spiskiem w wojsku i szukaniem wroga wewnętrznego w partii komunistycznej. Autorzy w zasadzie podążają tutaj drogą, którą wyznaczył Jerzy Poksiński we wspomnianej wcześniej pracy *TUN (Tatar, Utnik, Nowicki)...* Jarosław Pałka uzupełnił ten wątek o nieznane jego mistrzowi dokumenty z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej.

Ostatnim elementem składowym biografii Żymierskiego jest jego „życie” w propagandzie PRL. Autorzy słusznie wskazują na to, że „powrót” pierwszego marszałka Polski Ludowej w latach 70. był związany z odejściem ekipy Władysława Gomułki i chęcią zastąpienia jej innymi bohaterami historycznymi. To zresztą ciekawy wniosek do szerszych rozważań na temat oficjalnej polityki pamięci historycznej w latach 70., która w związku z pewną zmianą pokoleniową u władzy odchodziła od ściśle frakcyjnego traktowania kanonu bohaterów, pozwalając na szersze czerpanie ze zbioru postaci historycznych. Ostatni rozdział obraca się głównie wokół fascynującej sprawy powstania w WIH oficjalnej biografii Michała Żymierskiego, w tworzenie której zaangażowanych było kilkanaście osób, zmieniających i poprawiających napisane wcześniej maszynopisy zgodnie z linią wyznaczoną przez Główny Zarząd Polityczny WP. Wątek ten w interesujący sposób pokazuje uwikłanie historiografii wojskowej tego okresu w politykę, można by jednak się zastanawiać, czy nie przytłacza on rozdziału o emeryturze „Roli” – studium o praktyce jego funkcjonowania w polityce i propagandzie PRL lat 70. i (chyba szczególnie) 80. mogłoby okazać się ciekawe i sporo mówiące o ówczesnych realiach.

Chociaż książka ma charakter typowej biografii polityczno-wojskowej, Autorom udało się dobrze przedstawić postać Żymierskiego pod względem charakterologicznym. Wspomniano już tutaj fakt przywiązywania przez niego dużego znaczenia do spraw majątkowych i prestiżowych. Wydaje się to motorem jego działania w różnych momentach życia – z tego wynikły naganne stosunki z przedsiębiorcami zaangażowanymi w sprawę masek gazowych, które doprowadziły do upadku generała w latach 20. Tym można też tłumaczyć jego zabiegi autokreacyjne z lat I wojny światowej (używanie nazwiska Żymirski i nawiązywanie tym samym do XIX-wiecznego generała), przyjaźń z hrabią Mycielskim, rozpoczęcie współpracy z wywiadem radzieckim, różne zabiegi z pierwszych lat okupacji (łącznie z utrzymywaniem znajomości z oficerem gestapo) czy też pilne wypełnianie poleceń komunistów w latach 1944–1949 w zamian za marszałkowską glorię chwały. Można się też zastanawiać nad siłą jego charakteru – o pewnym zdecydowaniu świadczy chociażby jego wyklócanie się w czasie obydwu śledztw z przedstawicielami aparatu ścigania, zarazem zaś – mimo różnych zabiegów na rzecz budowy wizerunku Naczelnego Wodza i ministra obrony narodowej – trudno uznać go za postać charyzmatyczną. Na pewno jednak miał w sobie sporo mitomanstwa, o czym świadczą jego uwagi do własnej hagiografii. Wątkiem psychologicznym tylko zasygnalizowanym, a bardzo ciekawym, jest sprawa stosunku do Józefa Piłsudskiego i chęci odegrania się na nim, również w sposób tak symboliczny, jak rzekoma decyzja o zniszczeniu wypchanej Kasztanki z Muzeum Wojska Polskiego (opisane w przypisie na s. 353).

W pewien sposób interesujące wydaje się zestawienie obrazu Michała Żymierskiego z innym przedwojennym wysokim oficerem i generałem w Polsce Ludowej Zygmuntem Berlingiem⁴.

⁴ Obok wspomnianej wcześniej biografii Berlinga autorstwa S. Jaczyńskiego warto wymienić publicystyczną pracę D. Bargielowskiego, *Konterfekt renegata*, Warszawa 1996.

Ich losy są w wielu miejscach bardzo podobne: obydwaj służyli w Legionach Polskich i Polskim Korpusie Posiłkowym, byli dobrze zapowiadającymi się oficerami z ładną kartą z czasów walki o niepodległość, a ich kariery przerwał skandal (w wypadku Berlinga chodziło o sprawę rozwodową). Obydwaj w czasie wojny mieli bezpośrednią styczność ze Stalinem, co dawało im ułudę bycia aktorem rozgrywek politycznych. Obydwaj też zostali odsunięci przez komunistów na boczny tor, chociaż po pewnym okresie niebytu otrzymali pracę na intratnych synekurach – Żymierski w Narodowym Banku Polskim, zaś Berling w Ministerstwie Leśnictwa i Polskim Związku Łowców. Co ich różniło? Dlaczego Żymierski osiągnął wyższe stanowisko i dłużej utrzymywał się bliżej władzy? Obydwaj oficerowie kontaktowali się z radzieckimi służbami specjalnymi, Berling jednak poczynił te kroki dopiero w początkach II wojny światowej i raczej z pozycji „negocjatora” niż agenta, którym Żymierski był od 1932 r. Dlatego też przyszły dowódca Dywizji Kościuszkowskiej mógł cieszyć się mniejszym zaufaniem ZSRR. Wydaje się też jednak, że istotną rolę odegrały właśnie sprawy charakterologiczne – Zygmunt Berling był człowiekiem o większych ambicjach politycznych i chyba z mocniejszym charakterem, przez co był samodzielniejszy niż Żymierski, który zadowalał się prestiżem i wygodnym życiem.

Książka Jerzego Poksińskiego i Jarosława Pałki to bardzo solidnie przygotowana i ciekawie napisana biografia ważnej, chociaż raczej nie pozytywnej postaci w polskiej historii. Człowieka, którego życie przebiegało aktywnie przez kilka różnych epok, posiadających swoją specyfikę, i który pojawiał się w dziejach w bardzo różnych rolach: bohatera walki o niepodległość, aferzysty, radzieckiego szpiega, Marszałka Polski, figuranta czy „pierwszego kombatanta”. Autorzy dobrze pokazali te skomplikowane, a jednocześnie bardzo wyraziste losy, doskonale dokumentując swój wywód. Słowa uznania należą się szczególnie Jarosławowi Pałce, który podjął dzieło swojego naukowego mistrza i doprowadził do tego, że jego długoletnia praca mogła zostać zakończona niewątpliwym sukcesem. Dla badaczy historii Polski po 1944 r. biografia Michała Żymierskiego powinna stać się ważną lekturą, pokazującą pełen życiorys człowieka, który w latach powojennych odgrywał rolę polityczną, wojskową i propagandową, a którego losy do dziś były w wielu miejscach zagadką bądź mitem.

Tomasz Leszkowicz